

פתח דבר

יותר משישים שנה לאחר פטירתו של המשורר יצחק למדן (מלינוב 1897 – תל-אביב 1954) הושלם המכלול של עבודתו הספרותית. יומן יצחק למדן מצטרף אל הכרך כל שירי יצחק למדן (מוסד ביאליק, 1973) שערך והקדים לו מבוא ידידו, המשורר והחוקר שמעון הלקין, ואל כרך מבחר אגרות יצחק למדן שראה אור בעריכתי כקובץ ז של מכון 'גנזים' לתולדות הספרות העברית בדורות האחרונים (קרן מזן, 1988). לצד כרכי כתב-העת גליונות שערך למדן משנת 1933 ועד יום מותו, עומדות יחדיו שלוש החטיבות הללו כגוף ספרותי שלם שמייצג את אחת התופעות האפייניות של שירת העלייה השלישית בשנות העשרים בארץ-ישראל.

יומן יצחק למדן הוא תופעה ספרותית חריגה לאותן שנים. אין בנמצא סופר או משורר עברי מהתקופה הזאת שכתב יומנים החל מימי נעוריו במזרח אירופה, עוד טרם פרוץ מלחמת העולם הראשונה, והתמיד בכך עד לימי ההתאזרחות המלאה שלו בקהילת המודרנה של ארץ-ישראל בראשית שנות העשרים. יומן זה הוא תעודה ביוגרפית רציפה פחות או יותר המתעדת חיים נפשיים, לשוניים וספרותיים במידה בלתי מצויה של פירוט והתבוננות אינטרוספקטיבית של כותבו. לקורא ניתנת הזדמנות להתבונן בדמות אופיינית של משורר עברי יוצא מזרח אירופה המצוי בעיבורו של המהלך הציוני של העלייה השלישית הן כמשתתף פעיל שלו בימי עלייתו לארץ-ישראל והן כמעצב שפתו הספרותית.

בלא קשר לשאלת ההערכה הספרותית של הטקסטים שכתב למדן בארץ-ישראל בין השנים תרפ"ד-תר"ץ בתוך קבוצה מודרניסטית בעלת הישגים בלתי-רגילים בכתיבת שירה, כמו אורי צבי גרינברג, אברהם שלונסקי, ש' שלום, אביגדור המאירי, ליובה אלמי ואחרים, הצליח למדן באמצעות הפואמה מסדה (הדים, תרפ"ז), שכתב לאחר עלייתו ארצה, להיעשות לקול הייצוגי של בני דורו – אלה שכונו לאחר מכן חלוצי העלייה השלישית. במשך ארבעים שנה כבשה הפואמה הזו מקום הגמוני לגבי הייצוג הספרותי הציוני לצד האידיליה מצבה של דוד שמעוני (הפועל הצעיר, תרצ"ז) ושתייהן היו יצירות חובה ללימוד בבתי הספר בישראל. קולה הדרמטי של מסדה ועיצובה כמסכת קולות של מקהלת טיפוסים היסטוריים למחצה הקנה לה מעמד מרשים יותר מזה של היצירה המופנמת, השקטה והירחמיאלית משהו של

דוד שמעוני. מתוך הזוג הנבחר הזה של ההגמוניה החינוכית בישראל, נעשה קולה הטקסי, המדקלם, החגיגי והנעדר כל הומור של מסדה לקול החלוצי-הציוני הבלעדי שהיה יכול להאזין לו תלמיד בית הספר במדינת ישראל. מעבר לכך סגנונה האקספרסיוניסטי נטול החריזה היה לסמן הפואטי המובהק ביותר למודרניזם מן הסוג הזה כתוצאה מתנאי ההחרמה שבה הייתה נתונה שירת אורי צבי גרינברג במרחב הציבורי של אותן שנים, ואי האפשרות לתווך לבני נוער את המודרניזם הסימבולי המופשט של שלונסקי בפואמות הארץ-ישראליות שלו מאותה תקופה. למדן נעשה אפוא, בלי שישער זאת או יפלל לכך, לאורג העיקרי של חוטי השיח הציוני-החינוכי ו'האחראי' להבניית הקשרים הפנימיים בין ערכי היסוד של הדיבור על לאומיות עברית-ציונית בארץ-ישראל בשורה של היבטים מרכזיים: הקשר בין נופי המקרא וההיסטוריה היהודית להווה הציוני, דמות החלוץ כקורבן, היחס אל הגולה, היחס אל גויות אירופית ובעיקר ההטמעה של דמות 'החלוץ העברי' בארץ-ישראל.

בעבור בני דורי – אף שהכרנו היטב את שירת אלתרמן, ובעיקר את שירתו הלאומית בעיר היונה (טרם נלמדו שירי כוכבים בחוץ בבתי הספר), ייצגה מסדה הן את האתוס האזרחי הציוני והן את המודרניזם העברי שלאחר דור ביאליק. ההופעה המרעישת של הפואמה המודרנית 'סוס העץ מיכאל' מאת נתן זך נתפסה לפיכך כמהפכנית, לא מפני שניצבה מול נוסח אלתרמן, כדרך שההיסטוריוגרפיה המקובלת של השירה העברית הציגה זאת, אלא מפני שסתמה את הגולל על קולה ההגמוני הזה של מסדה.

בהצגה אישית כל כך של היסטוריוגרפיה של השירה העברית אני מבקש להסביר את המשיכה החוזרת שלי אל המשורר הזה ובני דורו, שהיו בשבילי ייצוג לקול ול'קול-שכנגד' במשך תקופה ארוכה למדי, כלומר היו מעין קו משווה שממנו הובנו הצפון והדרום של המפה השירית של מי שבא באותן שנים בשערי השירה העברית. מה שהתגלה לי לימים מאיגרותיו של למדן ומיומנו אינו תואם כמובן את סולם החשיבויות שערכתי לעצמי באותן שנים, אולם גם השינוי בתוכן של החשיבויות האלה לא ביטל את המעמד המכונן שלהן כטקסטים קובעי כיוון באשר להבנת המומנטים המרכזיים של השירה העברית בשנות השלושים והארבעים.

ביומן יצחק למדן אני מזהה כיום את אותן סוגיות עקרוניות של היחס אל הלשון העברית, הקונפליקטים עם דיאלקטים יהודיים (בעיקר עם שפת היידיש), תפיסת הנוף והחברה האירופית מול מראות ארץ-ישראל וחברת המהגרים שלה, ובאחת – כל מה שעתידי להתפתח במשך השנים הבאות בשירה העברית, ושוב: לעתים כהד של בת-קול ולעתים כקול מתריס ומתנגד. יומן יצחק למדן הוא אולי התיאור הקרוב והאינטימי ביותר של יוצר בשירה העברית המודרנית לאירועים המעצבים את התהליכים האלה.

בפתח מהדורה מוערת זו של יומן למדן אני מבקש להודות לפני הכול לאיתמר דרורי, שותפי הנאמן בהכנת מערכת ההערות למהדורה זו במסגרת מחקר שהסתייע במענק מ'הקרן הלאומית למדע'. ידיעותיו הביבליוגרפיות המופלגות, בקיאותו בהיסטוריוגרפיה של הספרות העברית ומידות החוקר הזהירות שלו תרמו לאין שיעור לעיצובה של המהדורה הזו.

תמיכתה של 'הקרן הלאומית למדע' במשך שלוש שנים אפשרה את השלמתו של המחקר. בלא תמיכה זו לא היה אפשר לגבור על עריכתו של מסמך היסטורי גדול כל-כך. ההקלדה הראשונית של יומן יצחק למדן נעשתה בידי מרים בן-צבי לפני כחמש-עשרה שנה בתמיכת מכון קורצווייל באוניברסיטת בר-אילן, בימים שבראש 'גנוזים', המכון הביו-ביבליוגרפי ע"ש אשר ברש לחקר תולדות הספרות העברית בעת החדשה, עמדה חדוה רוכל. באיחור של שנים רבות אני מבקש להודות לה על שהעמידה לרשותי את היומן לצילומים ולסריקות, בעידן שהפעולה הזו הייתה חריגה והצריכה היערכות מיוחדת מצד עובדי מכון 'גנוזים'. השלימה את מלאכת הסיוע בעצה ובתמיכה רבת-שנים דבורה סתוי, האוצרת של מכון 'גנוזים' והמופקדת על ארכיונו. במהלך המחקר עבר מכון 'גנוזים' משברים קשים והחליף את משכנו. אני רואה במהדורה זו של היומן דורון לחנוכת הבית החדש של המכון בספריית 'בית אריאלה' בתל-אביב.

בימים שסיימתי לערוך את הקובץ אגרות יצחק למדן נקשרתי בידידות עמוקה עם הגברת תחיה מוסל, חברת שְׁרוֹנָה בגליל, הפועלת שנים רבות לאיסוף מוצגים היסטוריים ארכיוניים של יישוב זה ובכללם גם חומרי ארכיון הקשורים ביצחק למדן. בזכות ההיכרות עמה התגלה הפנקס הראשון שכתב למדן, ושהיה ברשות קרובת משפחתה, תמר לאור, שהיא נכדתה של זהבה בורטניק, אהובת נעוריו של למדן מהעיירה הוֹבֵין בווהלין. הגילוי המפתיע הזה של הפנקס הראשון של היומן, שנחשב כבר לאבוד, הצדיק בדיעבד את העיכוב רב השנים שחל בעריכת היומן. עכבה זו לטובה אפשרה להתבונן ברגע הולדת הכתיבה היומנית של למדן – שהוא בעיניי תופעה בעלת חשיבות לעצמה. לשתיהן, לתחיה מוסל משרונה ולתמר לאור מטבעון, אני חב תודה עמוקה על הנדיבות הרבה שנהגו במסירתו של חומר ארכיוני זה לשם הכנת המהדורה.

תחיה מוסל הגישה לי גם את קצה החוט שהולך אותי ליעל למדן, בתו של המשורר, המתגוררת בפסגת זאב, ואשר נסתרה זמן רב מעיניהם של חוקרי ספרות שביקשו לדבר עם מי מבני ביתו של למדן. בזכותה של יעל למדן הובאו במהדורה זו שירים שלא נכללו בקובץ כל כתביו שבעריכת שמעון הלקין, וכן מחזור שירים נוגע ללב שכתב לרעייתו 'לאָנִי', והם שירים שהטון והנושא האישי שלהם אינם מוכרים בכלל עבודתו הספרותית. בזכות סיועה של יעל למדן הוכנסו למהדורה זו גם תצלומים בלתי ידועים של למדן משנות העשרים.

את מלאכת ההכנה של מהדורה זו ליוו באהדה לעתים גלויה ולעתים נסתרת, ידידי הטובים פרופ' יגאל שוורץ מאוניברסיטת בן-גוריון בנגב, פרופ' אבנר הולצמן מאוניברסיטת תל-אביב, פרופ' חנה קרונפלד מאוניברסיטת ברקלי בקליפורניה ופרופ' זיוה שמיר מאוניברסיטת תל-אביב, שקראה במבוא למהדורה והעירה עליו הערות חשובות. עזרתם, עצתם ותמיכתם היו בגדר עזרה הכרחית להשלמתו של המחקר הזה. כמו כן אני מבקש להודות לחוקרת לילך נתנאל שסייעה בפענוח הפנקס הראשון של למדן ובהקלדתו, ועל קריאתה המדויקת ורבת התובנה במבוא למהדורה זו. תודה לשֵׁלוֹ שאינסקי על הסיוע בפענוח ביטויים ברוסית המשולבים ביומן.

בשש השנים שבהן שהיתי כחוקר אורח במכון שלום הרטמן בירושלים היה המקום הזה אכסניה מארחת להכנה המחקרית של מהדורה זו. בזכות הרעות המדעית של חברי המכון ניתן היה להאיץ את מלאכת העריכה ולהגיע לידי סיומה. תודתי שמורה לרב פרופ' דוד הרטמן ז"ל שהביאני אל המכון ולבנו יבדל"א הרב ד"ר דני הרטמן, נשיאו של המכון.

כל דף על הספרות העברית שאני טורח בכתיבתו או בעריכתו – מלווה אותו חכמת-ההקשבה והעצה של רעייתי, החוקרת רחל אלבק-גדרון. ההקשבה שלה לדפי היומן של יצחק למדן העניקה לי כוח לסיים את הכנת המהדורה הזו לאחר עמל של למעלה מעשרים שנה.

ולבסוף, תודה שהיא ראש לכל התודות לשותפים להוצאת המחקר הזה לאור, לאנשי הוצאת הספרים של אוניברסיטת בר-אילן: למנהלת ההוצאה מרגלית אבישר ולעובדות ההוצאה חני אהרוני, ענת גל ורחל ג'וזף. תודה מיוחדת לעורכת הלשון איילת בר טל שצלחה בשלום את מבול אמות הקריאה שהומטר עליה בהתקנת הכתיב המלא והחסר, ועמדה על משמר דיוקן של ההערות. והשאר זיל וקרא...

אבידב ליפסקר

המחלקה לספרות עברית, תשע"ה